

Un fenomen fonetic în extensie în graiul de azi al aromânilor din Rodopii Bulgariei: afereza

Nistor BARDU

1. Mai puțin cercetați decât aromâni din alte țări balcanice, aromâni din Bulgaria, în general, și cei din munții Rodopi, în special¹, nu s-au bucurat decât în ultima vreme de o atenție mai mare din partea dialectologilor. Este meritul cercetătorilor Nicolae Saramandu, care, în 1988, a publicat articolul *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*², ce conține, alături de harta însăși, informații și explicații amănunțite despre fostele așezări de vară ale păstorilor grămosteni din munții Rodopi, Rila și Pirin, pe de o parte, și al lui Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, pe de altă parte, care, în august 1993, au întreprins anchete dialectale în munții Rodopi, în orașele Velingrad și Peștera și în satul Dorcova, pe care le-au valorificat în lucrarea *Aromâni din Rodopi Bulgariei și graiul lor*, apărută în 1995. Datele oferite de cei doi cercetători, rezultate în urma anchetelor cu chestionar sau a discuțiilor înregistrate pe bandă de magnetofon, precum și textele dialectale reproduse în capitolul al VI-lea „Texte dialectale aromâne” (p. 116-139) sunt în măsură să configureze o imagine elocventă a acestei grupări de aromâni din sud-vestul Bulgariei, din stânga râului Mesta³, de la sfârșitul secolului al XX-lea.

În ceea ce ne privește, am întreprins, împreună cu istoricul Stoica Lascu de la Universitatea „Ovidius” din Constanța, o călătorie de informare la aromâni din Rodopii Bulgariei, în noiembrie 2005. Intenția noastră inițială a fost aceea de a vedea la față locului situația etnolingvistică a aromânilor rămași în această zonă a Peninsulei Balcanice și, în special, de a afla în ce măsură își mai vorbesc graiul nativ și cât de influențat este acesta de limba bulgarilor majoritari în mijlocul căror trăiesc. Ajungând la Velingrad, orașul stațiune turistică și balneară din Rodopi, situată la 860 de metri altitudine, care s-a format din unirea a patru sate (dintre care trei de aromâni: Camenița, Lâjene și Cepino), am fost găzduiți de familia aromânului Gheorghi (Goșu) Paunov⁴, devenit unul dintre subiecții noștri pe parcursul șederii aici. În timpul vizitelor întreprinse la Dorcova, Batac, Rachitova și Peștera pentru a culege date de la aromâni

¹ Cercetătorii „clasici” ai dialectului aromân, Gustav Weigand, Th. Capidan, Tache Papahagi, Matilda Caragiu Marioțeanu au dat puține și, uneori, inexacte informații despre aromâni din munții Rodopi, în lucrările și hărțile lor. O prezentare critică a datelor despre acești aromâni, venite, în timp, de la Gustav Weigand și până la Nicolae Saramandu (vezi nota 2), găsim la Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, *Aromâni din Rodopii Bulgariei și graiul lor*, Craiova, 1995, p. 36-38 (vezi în text, mai departe).

² În SCL, XXXIX, 1988, nr.3, p.225-245, republicată în REESE (*Revue des études sud-est européennes*), XXXIX, 2001, nr. 1-4, p. 105-122 și în Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne, „Ex Ponto”*, Constanța, 2003, p. 225-242. De asemenea, „Harta” apare și în volumul *Romanitatea orientală*, Editura Academiei, București, 2004, a același autor.

³ Pentru mai multe date despre lucrarea lui Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, cf. recenzia noastră din FD, XV, București, 1996, p. 277-279.

⁴ Gheorghi Paunov este văr de gradul al doilea, după mamă, cu colegul și însoțitorul meu, conf. univ. dr. Stoica Lascu.

trăitori în localitățile respective, am avut mai multe discuții în dialect cu diversi vorbitori din mici comunități aromânești existente aici despre starea etno-lingvistică reală a aromânilor din această regiune a Bulgariei și din toată Bulgaria. Notând informațiile oferite cu bunăvoie de interlocutori, am observat și modul general în care aceștia își rosteau graiul străbun. Ceea ce ne-a atras în mod deosebit atenția a fost frecvența mare în rostirea lor aromânească a *aferezei*, fenomen fonetic despre care va fi vorba mai departe și care constituie substanța însăși a cercetării de față (vezi § 4).

2. Pe lângă observațiile personale și datele preluate din lucrările consultate, în cele ce urmează vom vehicula informații și fapte de limbă obținute de la următorii subiecți:

C.C. = Coli Caraman⁵ din Velingrad; n. 1909. A fost celnicul Bachiței (*hoáră di călăve*). Ar fi plecat și el în România atunci, în 1938, când au emigrat atâtăia aromâni din Bachița și din celelalte localități (Batac, Dorcova, Rachitova etc.)⁶, dacă ar fi fost *ma căt scăpităt* „mai spre scăpatat”. A locuit mai mulți ani la Dorcova. Pe vremea regimului comunist a fost negustor mandatar. A venit în România la rude, a fost în pădurile din Carpați unde și-a confectionat un *căríg* „cârlig” pe care l-a adus acasă la Dorcova. Deși în vîrstă de 95 de ani și cu probleme de mișcare, are o minte vioaie și vorbește fluent aromâna.

S.F. = Steriu Foale din Peștera, 71 de ani (n. 1934). A învățat 3 ani la Școala românească din Sofia, până la desființarea acesteia, împreună cu alți copii din Peștera, Dorcova, Rachitova, intenția părinților fiind aceea de a-i trimite în România pentru a se stabili aici definitiv. Până la 35 de ani a fost „comerçant”, iar apoi a lucrat într-o exploatație forestieră, unde căra lemne cu caii. În prezent, deține în proprietate un magazin de textile și alte mărfuri în centrul orașului Peștera. În vorbirea sa cu noi presarcă cuvinte și forme dacoromânești.

G.I. = Gheorghi (Goșu) Ianachi (Ianakiev), 54 de ani, Velingrad; studii superioare de turism, expert bucătar la restaurantul de elită „Panorama” din Velingrad. Este căsătorit cu o rusoaică, are un copil în vîrstă de 9 ani. În casă vorbesc numai bulgărește. Provine dintr-o familie aromânească originară din Bachița și vorbește aromâna în afara casei cu rudele și cu alți consângenari care cunosc graiul nativ. Are rude în România.

V.I. = Vasili Ianachi (Vasil Ianakiev), 54 de ani, Velingrad. Lucrează ca șef de filială a Societății de asigurări OREL. Este președintele Societății aromânilor (*Sutsata armăjilor*) din Velingrad, calitate în care ne oferă publicații în aromână editate de *Tsentru ti Limba și Cultura Armânească* din Sofia. Deține și exemplare din lucrarea cercetătorilor Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, din care ne dăruiește și nouă unul.

G.P. = Gheorghi (Goșu) Paunov, 48 de ani, Velingrad. Părinții săi sunt, de asemenea, originari din Bachița, fiindu-i nepot de soră lui Gheorghi Ianachi (G.I.). Actualizează aromâna numai când se întâlnеște cu rudele și alți aromâni care cunosc și practică dialectul ori de câte ori au prilejul să o facă. Este căsătorit cu o bulgăroaică, are doi copii, un băiat și o fată de 18 și, respectiv, 16 ani, elevi de liceu, care nu cunosc

⁵ Coli (Nicola) Caraman a fost anchetat și de Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, în 1993 (cf. *op cit.*, p. 23); în dreptul său, autorii notează: „84 de ani; negustor; a învățat singur să citească”.

⁶ Despre venirea aromânilor grămosteni din Batac (Peștera), Bachița (tinutul Curtova), Caramandra, Sufanlu (Sufandere) și câmpia Razlogului, Rachitova, Dorcova etc. în România, cf. Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, p. 21.

aromâna pentru că în casă nu se vorbește decât bulgara. A lucrat în tinerețe în Rusia (1981-1985), în pădurile din munții Ural (*maş pâdûrⁱ*), unde a cunoscut români din R.S.S. Moldovenească, cu care se înțelegea la vorbă. Este convins că aromâna este dialect al limbii române, că a rămas la stadiul de dialect. După cădereea comunismului a lucrat, de asemenea, în Germania. Ne informează că Paunovii (Păunii), Costandinovii și Popovii sunt veniți în această zonă din împrejurimile Bitoliei, mai précis, din Magarova⁷.

Ne-au mai oferit informații Coci Duzov (Coci al Duza) (C.D.) și Gheoghi Huleani (G.H.), din Peștera, Mihali și Zoița Ianaev (Z.I.) din Rachitova, Lena Ovcearov (L.O.) din Velingrad.

3. După aprecierile interlocutorilor noștri, astăzi în Velingrad trăiesc cam 100 de aromâni care cunosc și vorbesc dialectul, dar nu în mod frecvent, la Dorcova, se adună vara în jur de 200 (G.P.), iar în Peștera ar fi aproximativ 150 de case în care locuiesc familii mixte de aromâni și bulgari (S.F.). În toată Bulgaria ar mai fi cam 10.000 de aromâni (G.P.), dar dintre aceștia, conform spuselor lui Vasili Ianachi, președintele Societății aromânilor din Velingrad, doar vreo 2000 mai știu și vorbesc aromâna. O parte din ei se adună, o dată pe an, la un paraclis din pădure, situat la jumătatea distanței dintre Batac și Peștera, și atunci vorbesc aromânește. Cei mai mulți sunt de origine din fosta *hoáră di cálivi* Bachița, de unde, după desființarea ei în vremea când chihaii (*kiháié*) era tatâl subiectului nostru Coli Caraman, s-au răspândit în localitățile din stânga râului Mesta, în care se găsesc, căci au mai rămas, și astăzi.

Chiar dacă acum sunt organizați în asociații culturale, care au drept principal scop conservarea culturii tradiționale și revitalizarea limbii strămoșești, au ansambluri folclorice⁸, editează reviste „*ti limba shi cultura armânjilor tu Bulgaria shi Balcan*”⁹, au cluburi în care se întâlnesc și vorbesc *armâneăști* (*zburám maş armâneăști*) și organizează simpozioane internaționale pe teme aromânești și adunări populare la care mulți participă îmbrăcați în port tradițional și își manifestă bucuria de a-și vorbi limba străbună, aproape toți sunt convinși că graiul lor va dispărea în Bulgaria, nu peste foarte mult timp. *Noi aoá ma ná tukim*, spun persoanele interviewate din Velingrad. La Peștera, Steriu Foale, Coci al Duza și Gheorghe Huleani recunosc și ei că nu se pot opune procesului ireversibil al dispariției graiului strămoșesc: *noi lím últimii* (S.F.); *noi ná*

⁷ Despre venirea în sud-vestul Bulgariei a multor aromâni din regiunea Bitoliei și din Moscopole, după ruinarea acesteia de către bandele de musulmani, din localitățile din jurul ei, cf. Th. Capidan, *Macedoromânia*, București, 1942, p. 194-196, idem, *Românii nomazi*, Cluj, 1926, p. 64, Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, *op. cit.*, p. 41. Vezi și Nicolae Saramandu, *Romanitaea orientală*, p. 237-238.

⁸ La Dorcova a luat ființă *Ansamblu ti folclor „Fântâna”*, iar la Rachitova - Velingrad, formația *Cânticlu nostu*, care a editat un CD cu cântece populare din zonă, cu sprijinul *Tsentrului ti limba shi cultura armânească*.

⁹ Am consultat la Sediul Societății Aromânilor câteva numere ale periodicului „Noi Armânci. Revista ti limba shi cultura armânjilor tu Bulgaria shi Balcan”, cu subtitlul *Etnie shi limbâ di 2000 anji*, care apare la Sofia din anul 2002, sub redacția lui Nicolai Kiurkciev. Pe coperta este trecut și titlul în bulgară: „Армъните в България и на Балканите етнос и език с 2000 годишна история”. Pe pagina de titlu, numele revistei este definit astfel: *Noi Armânci easte revista ti Armânjli dit Albania, Bulgaria, Elada, Makedonja, Sârbia, România shi tutâ Lumea. Unâ gisă him*. Tot la Sofia (*Sufie*, în pronunția aromânească din Velingrad), apare, din 1999, și publicația „*Armâncu*”, cu subtitlul *Frândzâ ti limba shi cultura armânească*, fondată de același Toma Kiurkciev. Menționăm, de asemenea volumul bilingv Nicola Ianaev – Cioli, Zoița Mincova, *101 песни на армъните в България. 101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria*, editat de *Unia ti muzica shi folclor natsioal*, Sofia, 2001.

kirém (S.F., C.D.); s-keári límba; vrem sâ zburám, ma nu reuším (S.F.) nu putém s-alumtám cu aistâ (S.F.), aší cum him, aší vâ-s nâ tukím (S.F.) La clubul aromânesc din Peștera se adună de obicei cam cinci-șase aromâni, mereu aceiași și toți treceți de 60 de ani.

Majoritatea familiilor de aromâni din localitățile vizitate sunt de fapt familii mixte, aromâno-bulgărești, în care limba de comunicare este bulgara. *Hím amisticát cu vârgări*, recunosc aromânii, considerând că aceasta e principala cauză a pierderii identității lor etnolingvistice. Încuscririle cu bulgarii sunt foarte frecvente și, în consecință, copiii născuți în astfel de familii nu mai știu aromână.

În general, cunoșcătorii și vorbitorii de aromână din Velingrad, Rachitova, Dorcova, Peștera, cu care am comunicat, au vîrste de peste 50 de ani. Întrebuițând mai mult bulgara în vorbirea de toate zilele, ei au dificultăți de exprimare atunci când își actualizează limba maternă și fac eforturi pentru a se încadra în pronunția și topica ei specifică sau pentru a-și aminti un cuvânt¹⁰.

4. Aromâni din Rodopii Bulgariei, precum și cei din Rila și Pirin, cății au mai rămas după emigrarea lor masivă în România, în perioada interbelică, sunt, în cea mai mare parte, grămosteni. Ei au ajuns aici din regiunea muntelui Gramos și din orașul Gramoste (distrus de Ali Paşa în secolul al XVIII-lea), de unde le vine și numele generic de *grâmusteán*, deși ei se identifică unii pe alții după numele localităților de origine: *bâkićán*, cei din Bachița, *dorcoveán*, cei din Dorcova, *bătăcán*, cei din Batac¹¹ etc. Toți spun că sunt *armán*, iar pentru mai multă exactitate, *armán vârgări*¹². Între ei s-au aşezat

¹⁰ Aceeași realitate am întâlnit-o în Macedonia, vizitată de noi în anii 2003 și 2005. Aici aromâni sunt recunoscuți ca minoritate națională, au publicații în aromână și dispun de numeroase volume tipărite de literatură aromânească, dar limba se vorbește tot mai rar, în special de către generațiile tinere. și aici, căsătoriile exogame sunt foarte frecvente. Cauzele părăsirii graurilor aromâne și meglenoromâne de către vorbitorii lor din Macedonia sunt analizate de Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 302-307.

În Grecia, doar la Aminciu (Metsovo), în munții Pindului, localitate vizitată în septembrie 2005, locuită aproape exclusiv de aromâni, dialectul este actualizat destul de frecvent de către tineri. În rest, tinerii, considerându-se greci, vorbesc tot mai rar limba părinților lor. Căsătoriile mixte sunt și aici foarte frecvente, iar dacă acestea se contractează în cadrul comunității, limba de comunicare în casă între părinți și copii este de multe ori greacă.

O situație asemănătoare am întâlnit și în Albania, la aromâni din Elbasan, Korça, Pogradec, în timpul anchetelor dialectale efectuate în august 2003 și în septembrie 2004. Totuși, aici, numărul persoanelor sub cincizeci de ani care vorbesc aromână este mult mai mare decât în Bulgaria. Aceasta se explică prin faptul că o parte din aromâni din Albania au trăit în comunități compacte în satele de munte (cum sunt, de pildă, Grabova, Nicea, Şipsca) sau în cartiere din orașe (cum este Stani din orașul Divjaka, din câmpia Muzekja, foarte aproape de țărmul Adriaticii), până în anii '90 ai secolului trecut. Pentru mai multe informații privind situația aromânilor din Albania, cf. Adrian Turculeț, *Aspecte ale situației sociolinguistice ale aromânilor din Albania*, în vol. *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, 2003, p. 110-122.

Fenomenul refuzului copiilor din comunitățile etnolingvistice minoritare de a prelua limba și cultura tradițională de la părinți este observat, pentru istororomână, de Vasilea Mihali, *O enclavă lingvistică pe cakle de dispariție: istororomâni*, în vol. *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, 2004, p. 297-301.

¹¹ Cf. Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, p. 20-23; idem, *Romanitatea orientală*, p. 85-86.

¹² Grămostenii din Bulgaria ajuși în satele dobrogene din județele Constanța și Tulcea sunt numiți *vuryâreán* sau *vâryâreán* de aromâni din celelalte ramuri (pindeni, fărseroți etc.), cf Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, p. 20.

în trecut și aromâni din regiunea Bitoliei (Macedonia de vest), din Moscopole sau din jurul acestui oraș din Albania, după distrugerea lui de către bandele de musulmani de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după cum atestă mai multe mărturii invocate de Radu SP. Popescu și Todor Balkanski în lucrarea citată¹³.

Graiul vorbit de aromâni din Rodopi prezintă în mod preponderant particularitățile graiului grămostean, cu sistemul vocalic format din şapte vocale, *a, e, i, ā, ī, o, u* și cu opoziția fonologică /ā/ ~ /â/, descris de Matilda Caragiu Marioțeanu în *Fono-morfologie aromână* (1968)¹⁴ și de Nicolae Saramandu în *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (1972) și în capitolul „Aromâna” din *Tratatul de dialectologie românească* (Craiova, 1984). Datorită amestecului cu aromâni din alte grupuri lingvistice, aşa cum arătam *supra*, și, probabil, contactului cu meghenoromâni, despre care vorbește Th. Capidan în *Meglenoromâni* (p. 63-64), în graiul aromânilor rodopeni se întâlnesc și trăsături specifice altor graiuri. Una dintre acestea ar putea fi căderea lui *a* neaccentuat în poziție inițială, fenomen cunoscut sub numele de *afereză*, despre care vom vorbi mai în continuare.

Afereză lui *a* neaccentuat este un fenomen fonetic caracteristic pentru dialectele meghenoromân¹⁵ și istroromân¹⁶. Matilda Caragiu Marioțeanu l-a considerat opus protezei lui *a-* din aromână¹⁷, caracterizat de majoritatea dialectologilor drept definiitoriu pentru acest dialect.

Th. Capidan crede însă că fenomenul în cauză există și în aromână și dă ca exemple, între altele, *deanjeavra* „adineaori”, *dălägare* „fugă”, *rudzină* „rugină” etc., care pot fi definite mai degrabă ca forme în care *a-* protetic a căzut sau nu a existat deloc, și nu forme în care s-a produs afereză lui *a*. Totuși, între exemplele sale se găsesc și forme ca *mintu* pentru *amíntu* „a câștiga” (<lat. *augmentare*)¹⁸, *nante* pentru *anante*, *alante* „celealte” (<*aláltu* <*al áltu* <lat. *alter*)¹⁹, *uș*, pentru *auş* „bătrân” (<lat. *avus*)²⁰, *oatsi* pentru *aoáte* „aici” (<lat. **ad-hacere*)²¹ în care fenomenul de afereză a avut loc. Pe baza acestei observații se poate spune că afereză este o curentă și în aromână, dar nu are frecvență din meghenoromână și istroromână.

În graiul aromânilor rodopeni de azi, situația este comparabilă ce cea din meghenoromână, fenomenul afereziei lui *a-* fiind tot mai răspândit. Acest aspect ne-a atras atenția de la primele schimburi de cuvinte avute cu subiecții menționați în lista de mai sus (vezi § 2). Iată câteva exemple, multe dintre aceste forme fiind confirmate de Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski în opera citată (vezi infra, notele de subsol): *nu*

¹³ *Aromâni din Rodopi Bulgariei*, p. 27, 41. Bazându-se pe relatările lui Konstantin Pop (Descrierea eparhiei Plovdiv, Viena, 1819), Jirecek, G. Weigand, Ivan Popov, Velicika Georgieva Gușeva-Kărpova ș.a., cei doi autori menționează stabilirea unor aromâni din Moscopole în orașul Peștera, unde există o stradă cu numele *Tințarskata Mahala*, de la numele de *tințari* dat de sărbi aromânilor, dar și de bulgari, care îi numeau astfel pe aromâni orășeni.

¹⁴ Vezi, de același autor, și *Compendiu de dialectologie română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 223 și urm.

¹⁵ Cf. Th. Capidan, *Meglenoromâni*, București, 1925, p. 97-98, Petar Atanasov, *op. cit.*, p. 43.

¹⁶ Cf. Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926 p. 67-70, Matilda Caragiu Marioțeanu, „Dialectul istroromân”, în DR, p. 216, Petar Atanasov, *op. cit.*, p. 43.

¹⁷ În *Compendiu de dialectologie română*, p. 193.

¹⁸ Cf. DDA, s.v. *amíntu*.

¹⁹ Cf. DDA, s.v. *aláltu*.

²⁰ Cf. DDA, s.v. *auş*.

²¹ Cf. DDA, s.v. *aoáte*

câțără pentru *nu acâțără* „nu prinsere” (G.I., G.P.); *cló* pentru *acló* „acolo” (G.P., S.F.); *dáră* pentru *adáră* „face” (G.P.)²²; *dunáj* pentru *adunáj* (G.P.)²³; *lántu fráti* pentru *alántu fráti* „celălalt frate” *qa*, *yoá* și *qoáti* pentru *qoá* (*qoáti*) (G.P., Z.I.); *próape* pentru *aproápe* (V.I.)²⁴; *túmtea* pentru *atúmtea* „atunci” (C.D., G.H., S.F.); *tel’ án* pentru *atél’ án* „acei ani, anii aceia” (C.C.)²⁵; *uším* pentru *ausím*, „îmbătrânim, îmbătrânirám, am îmbătrânit” (G. P., L.V.); am îmbătrânit”; *nu vea* pentru *nu aveá*: *nu vea* multu lúcru; *véamu* pentru *aveámu* (G.P.)²⁶.

Textele cântecelor din culegerea *101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria* (Sofia, 2001)²⁷ cofirmă, de asemenea, numeroase forme în care *a* inițial a dispărut datorită fenomenului de afereză: *lo cățără* (p. 94); *clo* (p. 95); *estă* (pentru *aestă*, p.53); *lanta* (p. 43); *sho* „asa” (p.103), dar *así* în vorbirea celor mai mulți subiecți; *nu vemu* (p.71)²⁸ etc.

Sub influența topicii limbii bulgare, adjecțivul pronominal posesiv trece adesea în fața substantivului, ceea ce duce la apariția unor sintagme ca *męa mae* în loc de *a mea mae* „bunica mea” (V.I.), *męa mámä, meu páp* „bunicul meu”, *ñoástră limbă*, forme în care articolul genitival posesiv enclitic *a*, cu formă unică în aromână, pe care unii dialectologi o leagă grafic de pronumele/adjecțivul posesiv respectiv²⁹, a dispărut datorită aceluiași fenomen.

După cum se observă, nu există o regularitate a producerii fenomenului în cauză.

Este foarte probabil că, în virtutea tendinței tot mai puternice a căderii lui *a* inițial din cuvintele în care *a* nu este protetic, în graiul de azi ale aromânilor din munții Rodopi se produce și fenomenul de deprotezare a lui *a*. Notăm spre exemplificare: *s-nu gárşeáscâ* (<vsl. *grešiti*).³⁰; *s-nu gárşeáscâ límba* „să nu uite limba” (Z.I.); *ráti* (<lat. *recens*)³¹, față de *aráti*: *apá ráti* „apă rece” (L.V.); *multu rați apa* „foarte rece apa” (G.I., G.P.); *rúu* (<lat. *rivus*)³², față de *aráu* „râu”, (G.I., G.P.); *rósă* (<lat. *roseus*)³³

²² Vezi și forma de imperfect *dra*, în text, la Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, *op. cit.* p. 122; la p. 132 însă, *adarî*.

²³ Cf. și *ibidem*: *dună*.

²⁴ La *ibidem*, p. 118: *pruapea*.

²⁵ Vezi și *fea*, *ibidem*, p.126, dar și *atea*, p. 128, ațeali, p. 130.

²⁶ Cf și *ibidem*, p. 121: *vea*. În afara textelor dialectale publicate în capitolul VI al lucrării lor (p. 116-139), în care fenomenul în cauză este destul de răspândit, în prezentarea vocalismului graiului cercetat (p. 46-47), cei doi autori au remarcat, de asemenea, frecvența afereziei lui *a-* și dau ca exemple *lotlu* „aluat” *ştîrnut* „asternut”, *mnat* „amînat”, *rcă* „aruca”, *flă* „află”, dar *s-ti afli*, în text (p. 119), *rucu* „aruca”, *rdea* „ardea”.

²⁷ Vezi *supra*, nota 9.

²⁸ Ceea ce ni se pare extrem de interesant este faptul că formele respective sunt redate astfel, de cele mai multe ori, în varianta cu grafeme bulgărești a textelor, și nu în cea cu litere latinești în care alcătuitorii volumului par că vor să respecte pronunția cea mai răspândită în aromână, și anume cea cu *a* inițial, pe care este posibil să o cunoască din contactul cu vorbitori ai altor graiuri aromânești. Formele în cauză apar în grafia latinească *lo acâtsară, aestă, alanta, nu avemu*, dar *clo* și *sho*, ceea ce arată că autorii actualizează în vorbirea lor obișnuită formele cu afereza lui *a*.

²⁹ Th. Capidan, *Aromâni*, p. 412-419, Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*, p. 242 , leagă acest articol proclitic de pronume, scriind *améu*, *ameá*, *anóstru* etc. La fel procedează și Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski, *op. cit.*, p. 57.

³⁰ Cf. DDA, s.v. *ágárşescu*.

³¹ Cf. DDA, s.v. *aráte*.

³² Cf. DDA, s.v. *ariú*.

³³ Cf. DDA, s.v. *aróşű*.

„roşie” (S.F., L.V.), faţă de *aróşu*, -ă (<lat. *roseus*)³⁴. La subiectul Z.I. din Rachitovo am înregistrat şi forma *rrmánă* pentru *armánă*, deşi apelativul etnic este rostit de toţi cei anchetaţi cu *a* protetic: *armán*.

Remarcând că în graiul aromânilor din munţii Rodopi există *a* protetic, dar nu atât de frecvent ca în munţii Pindului, Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski (*op. cit.*, p. 46) nu insistă asupra fenomenului de deprotezare a lui *a*, ci numai asupra aceluia de afereză. În textele culese de ei însă, am găsit şi forme în care a protetic a căzut: *lumta*, imperfect, pers. a III-a al lui *alumtu* (<lat. *luctare*)³⁵: să *lumta cu turții* „se lupta cu turci” (p.121); *rați* (p.138); *răcouri* (p.120) (de la *ărăcoare* <lat. **recoar*, -orem); *rîulu* (p.121); *rupea* (p. 124) şi *rupse* (p. 136) (de la *arup* <lat. *rumpere*)³⁶etc. La fel, în culegerea de folclor muzical *101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria*, am identificat mai multe forme fără proteza lui *a*, dintre care menţionăm: *rauă* (p. 64); *nu ti râdi* (p. 64), faţă de *nu ti arâdi* (*arid* <lat. *ridere*); *ruulu*, dar şi *aruu*, în acelaşi text (p. 64); *roshi* (p. 71), *rupsi* (p. 88), *scachi* (faţă de *ascachi* *<lat. *ex-cappare*)³⁷ (p. 94) etc.³⁸

Cauzele aferezei lui *a*- şi, legat de acest fenomen, al căderii lui *a* protetic, în graiul aromânilor din localităţile bulgăreşti din zona din stânga a râului Mesta din munţii Rodopi sunt greu de explicat, dacă vom compara faptele de limbă prezentate mai sus cu cele similare din graiul aromânilor grămosteni din România, originari din Bulgaria, din zona menţionată, chiar din localităţile Bachiţa, Batac, Rachitova, Dorcova etc., şi stabiliţi în judeţele Constanţa şi Tulcea, în condiţiile istorice cunoscute. În textele culese de la aceştia, între anii 1967-1981, de Nicolae Saramandu, şi publicate recent în volumul *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*³⁹, fenomenele respective nu se regăsesc.

Astfel, în vorbirea subiecţilor născuţi în Bachiţa şi Batac apar forme: *acló* (17/8, 18/1, 29/28 etc.) şi *aclóti* (11/17, 16/28, 20/19 etc.); *aduteá* (28/13) *alántă* (33/35, 35/15); *aşeá* (15/3) şi *atélu* (28/14) şi *ašeáli* (30/11); *aproápaea* (30/6, 35/17); *atúmtea* (17/18, 36/16, 20/4 29/11 etc.) şi *atúmtealuj* (21/25, 32/27) etc. *ayeá* (16/7, 29/18) şi (*nu-*)*ayeámu(ū)* (27/5, 27/23).

³⁴ Cf. DDA, s.v. *aróşu*. Cu L.V. (Lena Ovcearov) am avut o scurtă discuţie în legătură cu pronunţarea lui *roşu*, în sintagma *mer^u róşu*. La întrebarea noastră „Róşu, ma aróşu?”, subiectul a precizat *róşu*, fără *a* protetic: *mer^u róşu* şi *mer^u roş^u*, uneori *r* fiind pronunţat cu mai multe vibraţii: *rroş^u*.

³⁵ Cf. DDA, s.v. *alúmtu*.

³⁶ De observat că *a* protetic cade chiar din faţa cuvintelor care încep cu vibranta *r*, despre care mai mulţi autori cred că tocmai pronunţia „mai tare” a acestei consoane, a valorii ei de fonem „cu aer” a condus la necesitatea apariţiei unei vocale de sprijin, a protezei lui *a*-, într-o anumită fază a evoluţiei limbii române. Pentru discuţiile în legătură cu acest fenomen, cf. Th. Capidan, *Aromâni*, p. 22-227, Matilda Caragiu Marioceanu, *Fono-morfologie aromâna*, p. 61 şi *Compendiu de dialectologie română*, p. 225, Marius Sala, *Contribuţii la fonologia istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 23. Vezi şi Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavaliotii, Daniil, Ucuta)*, „Ovidius University Press”, Constanţa, 2004, p. 77-78.

³⁷ Cf. DDA, s.v. *scap*. În acest caz excappare. În acest caz, ca şi în altele de acest tip (*aspun*, *astingu*, *ăstergu* etc.), proteza lui *a* poate fi legată de prefixul *ex-* din forme originare (*exponere*, *extinguere*, *extergere*). Vezi, în acest sens Nistor Bardu, *op. cit.*, p. 78.

³⁸ De remarcat că şi aceste forme le-am găsit cu precădere în variantele de text redate cu litere bulgăreşti, în cele cu grafie latină *a* protetic apare, dar nu în mod regulat.

³⁹ Datele complete de apariţie ale lucrării sunt: Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

În ceea ce privește *a* protetic, acesta este frecvent, cele fără proteză fiind foarte rare: *aráftu* (13/22); *arátea: ápq aṭéá arátea* 40/29; *arós^u* (25/22 *ascápá* (16/12), *aspún^u* (21/12) *nú-azburám* (17/18), 18/26 dar și *zburám* (18/30, 31), *zburáj* (18/34) etc.

Ne punem întrebarea dacă aromâni din Rodopi stabiliți în România aveau în grai, la data venirii lor, fenomenul de afereză și, implicit, de deprotezare a lui *a* și l-au pierdut în urma contactului cu alți aromâni, care nu cunoșteau în vorbirea lor fenomenul în cauză, sau nu l-au avut deloc. Înținând seama de faptul că în satele din Dobrogea, mai întâi, în Cadrilater, și apoi, în județele Costanța și Tulcea, ei au trăit în comunități compacte, în cadrul grupurilor din care au făcut parte și în munții Rodopi (vezi Nicolae Saramandu, *vol. cit. supra*, p. XIX-XXXIX), este puțin probabil ca ei să fi pierdut în aproximativ 30 de ani această particularitate a vorbirii lor, dacă ea a existat⁴⁰. Considerăm că este elocvent faptul că mulți dintre subiecții anchetați de Nicolae Saramandu aveau, la datele desfașurării anchetelor, între 60 și 80 de ani, erau maturi când au părăsit Bulgaria și, deci, rostirea lor ar fi putut păstra în grai particularitatea în cauză. În contactele noastre de azi cu grămostenii din Constanța, originari din Rodopii Bulgariei, am putut constata că afereza le lipsește din grai, iar proteza lui *a* este chiar mult mai răspândită decât la aromâni fărășeroți sau moscopoleni.

Exlicația pe care o dau Radu Sp. Popescu și Todor Balkanski în lucrarea lor, că aromâni rodopeni au venit în Bulgaria nu numai din munții Gramos, ci și din alte zone, „aducând și de acolo unele particularități, cum ar fi *ea >e, oa > o* (deschis n.n., N.B.) [...], afereza lui *a* caracteristică meglenoromânei și.a.”, o considerăm prea grăbită și insuficient argumentată. Dacă ar fi fost aşa, atunci afereza ar fi trebuit să se regăsească și la aromâni rodopeni din România, după cum arătam *supra*.

Totuși, posibila influență a meglenoromânei aspră graiului aromânei din Rodopi nu trebuie total exclusă. După distrugerea Gramostei, în drumul spre alte locuri mai sigure și favorabile păstoritului și, după aceea, în peregrinările lor cu turmele, aromâni grămosteni ar fi putut să-i întâlnească pe meglenoromâni, căci infiltrații din acest neam al românității balcanice au pătruns, de exemplu, în Gopeș și Muloviște la vest de Bitolia și chiar în Albania⁴¹.

În ceea ce ne privește, credem că afereza și deprotezarea lui *a* din graiul de azi al aromânilor din Rodopi s-au produs și se produc în continuare datorită, în primul rând, influenței limbii bulgare. Dacă până la al II-lea Război Mondial, graiul grămostean de aici, cu unele mici influențe din alte graiuri, și-a păstrat trăsăturile caracteristice esențiale datorită existenței unor comunități destul de numeroase și de compacte de aromâni aparținând aceleiași ramuri, ceea ce implica o actualizare intensă și continuă a limbii materne, după plecarea masivă a celor mai mulți dintre ei în România, cei rămași au trebuit să trăiască în mediul aloglot bulgăresc și să-și vorbească tot mai puțin limba

⁴⁰ Evidențiind faptul că aromâni au refăcut în Dobrogea comunitățile existente anterior în țările balcanice, Nicolae Saramandu, *Observații asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Editura Academiei, București, 1972, p. 173, a constatat că „în acest fel, fiecare grai și-a asigurat o anumită continuitate în evoluția internă. Așa se explică faptul că o serie de schimbări fonetice și fonologice recente, nesemnalate în lucrările anterioare consacrante aromânei, se datorează unor tendințe interne manifestate în sănul dialectului în perioada dinaitea anchetelor efectuate în anii 1927-1928”.

⁴¹ Vezi în acest sens Tache Papahagi, *Originea gopeșenilor și muloviștenilor în lumina unor texte*, în „Grai și suflet”, VI, 1929-1930, p. 195-256. Cf. și Nistor Bardu, *Observații asupra graiului aromânesc din localitatea Șipsca (Albania). Aspecte fonetice*, în vol. *Spațiul lingvistic și șterer românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, 2004, p. 185-193

nativă. Folosind mai mult bulgara, atât în afara casei, cât și în familie, au început să resimtă presiunea firescă a limbii oficiale asupra graiului nativ. Nu știm dacă în bulgara din Rodopi se manifestă fenomenul căderii lui *a* inițial⁴², dar este sigur că în această limbă sistemul vocalic este simplificat și că există un „sistem de reducere a vocalelor neaccentuate prin închiderea vocalei și slăbirea tensiunii”⁴³. Este foarte probabil că această caracteristică să se fi transmis și vorbitorilor de aromână și de aici să rezulte fenomenul pe care l-am comentat în articolul de față.

Sigle

DR = Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei, 1974.

Un phénomène phonétique en extension dans le patois des aroumains des Monts Rodopi de Bulgarie: l’aphérèse

En novembre 2005, on a fait un voyage d'études dans les localités Velingrad, Dorkova, Rakitova, Peštera de la region des Monts Rodopi de Bulgarie, où habitent quelques centaines d'aroumains grămosteni. Pendant les enquêtes, on a observé que dans leur patois, l'aphérèse du phonème *a* est très fréquent. Notre exposé présente l'occurrence du phénomène et essaie d'expliquer les causes qui le produisent.

⁴² D-na lector univ. dr. Paraschiva Boboc de la Facultatea de Litere a Universității „Ovidius” din Constanța, specialistă în bulgară și în relațiile lingvistice româno-bulgare, cu studii de filologie la universitatea din Veliko Târnovo, ne-a comunicat că nu are cunoștință despre un asemenea fonetism în limba bulgară.

⁴³ Marius Sala, Ioana Vintilă Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 49. Pentru mai multe precizări despre acest fenomen, cf. Анна Слуцка, Учебник по българска фонетика за чуждестранни студенти – филологи, София, 1993, p. 38-44.